

1.5 Nárys dějin dějepisectví

Ačkoli dějiny dějepisectví (tedy historiografie) představují specifickou badatelskou disciplínu, lze říci, že svou podstatou permanentní dialog s minulostí oboru vede vlastně každý historik, neboť:

- Dějinám dějepisectví se každý věnuje již v okamžiku, kdy stojí před nutností shrnout dosavadní stav výzkumu (prvním kontaktem je tak již zpracovávání základní bibliografické rešerše). Ještě před započítím prací je potřeba zorientovat se v kontextu dané doby apod.
- Nutná je znalost metodicko-teoretických okolností (vývoj vědeckých teorií nelze nahlížet izolovaně od hlavních myšlenkových konceptů doby, historik musí být schopen kriticky nahlížet metodické postupy, které si sám zvolil).
- Poznáním minulosti oboru si historik osvojuje schopnost zvolit si nosné téma; současně četbou klasiků kultivuje jazyk a vyjadřovací schopnosti.
- Četba děl starších historiků uvádí badatele nejen do doby, o které psali, ale též do doby, ve které psali (narážíme na dvě vrstvy minulosti).
- Uvědoměním si závislosti historického výzkumu na ideových, myšlenkových a teoretických souřadnicích dané doby vstupuje badatel na abstraktnější úroveň přemýšlení o dějinách. Od metod a teorií se dostává k filozofii dějin (metahistorii).

Trefně výše řečené shrnuli autoři nedávno vydané učebnice k Úvodu do studia dějepisu: „Dějiny dějepisectví tedy nepředstavují neměnný telefonní seznam autorů a děl, který by si měl každý historik mechanicky osvojit, nýbrž způsob přemýšlení o vlastní práci, reflexi metodických východisek a diskurzivních hranic, které jsou postaveny na pozorném studiu prací předcházejících generací historiků.“⁶

V českém prostředí představovala jeden z prvních systematických pokusů o vykreslení dějin dějepisectví kniha Josefa Šusty.⁷ Zásadním dílem pak zůstávají „Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví“, které v 70. letech 20. století sestavili František Kutnar a Jaroslav Marek.⁸ Více či méně zdařilé pokusy o syntézu dějin dějepisectví s důrazem na zakladatelské období od osvícenství po soumrak habsburské monarchie, resp. na období komunistické nsvobody po roce 1945 reprezentují knihy Jiřího Štaifa⁹ a Josefa Hanzala.¹⁰

⁶ BOROVSKEÝ, Tomáš a kol.: Úvod do studia dějepisu 2, Brno 2014, s. 121–122.

⁷ ŠUSTA, Josef: Dějepisectví. Jeho vývoj v oblasti vzdělanosti západní ve středověku a době nové, Praha 1933.

⁸ Dílo vyšlo opakovaně po roce 1990, tentokrát již pod jménem obou autorů (Jaroslav Marek se počítal mezi historiky perzekvované komunistickým režimem). Viz KUTNAR, František – MAREK, Jaroslav: Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví. Od počátků národní kultury až do sklonku třicátých let 20. století, Praha 1997.

⁹ ŠTAIF, Jiří: Historici, dějiny a společnost. Historiografie v českých zemích od Palackého a jeho předchůdců po Gollovu školu, 1790–1900, Díl 1 a 2, Praha 1997.

¹⁰ HANZAL, Josef: Cesty české historiografie 1945–1989, Praha 1999.

Nezastupitelnou je ovšem role vzpomínek významných historiků – v nedávné době byly publikovány např. memoáry Jaroslava Mezníka,¹¹ Ivana Hlaváčka¹² či Miroslava Hrocha.¹³ Z četných zahraničních prací zaměřených na dějiny dějepisectví je záhodno upozornit alespoň na práce Georga G. Iggerse¹⁴ a Michaela Bentleyho.¹⁵

Úvahy a analýzy z oblasti dějin dějepisectví tvoří přirozenou součást obecně historické produkce a lze se tak s nimi setkat na stránkách odborných časopisů či různorodě tematicky profilovaných monografií. Existují ovšem i vysloveně specializovaná periodika, mezi něž se řadí např.:

- History and Theory (vychází od roku 1960)
- Storia della Storiografia (vychází od roku 1982)
- Dějiny – teorie – kritika (vychází od roku 2004)

1.5.1 DĚJEPISECTVÍ STAROVĚKÉ A STŘEDOVĚKÉ:

Podmínky vzniku dějepisectví jako samostatného oboru myšlení zahrnují uvědomění si historicity lidské existence a vývoj hláskového písma, které umožnilo přesnější fixaci myšlenek. V minulosti, jako například u Chetitů a Egyptanů, bylo vnímání dějin odlišné – zaměřovalo se na mýty daného společenství, kolektivní identitu, prestiž vládnoucích rodů a technické vědění ovlivněné náboženstvím a magií.

Základy skutečně historického myšlení, byly položeny ve starověkém Řecku. Za otce dějepisectví je tradičně považován **Hérodotos z Halikarnássu** (cca 484–430 př. Kr.), jenž byl ve svém díle veden snahou nalézt objektivní základ nepřátelství mezi Peršany a Řeky. Dějiny Peloponéské války následně sepsal **Thúkýdídés** (470/460 – poč. 4. stol. př. Kr.). Zatímco hérodotovský styl byl spíše kulturněhistorický a syntetizující, přistupoval k vymezené problematice Thúkýdídés více analyticky, přičemž se zaměřoval na politické dění. V nejobecnější rovině se tak hovoří o dvou základních liniích historické práce zřetelných od starověku po dnešek – hérodotovské a thúkýdídovské.

Ve 2. století př. Kr. se centrum historického psaní přesunulo z Řecka do Říma. Svorníkem obou světů byl **Polybios** († cca 120 př. Kr.), původem řecký historik, jenž formuloval vlivnou cyklickou filosofii dějin (tedy že se dějiny opakují). Vlivní římsští historikové **Titus Livius** († 17) a **Tacitus** († kol. 120) reprezentovali dva hlavní směry historického spisování odlišitelné již od Hérodota a Thúkýdida, tedy kulturně historický s citem pro syntézu a na druhé straně politicko analytický.

¹¹ MEZNÍK, Jaroslav: *Můj život za vlády komunistů (1948–1989)*, Brno 2005.

¹² HLAVÁČEK, Ivan: *Život mezi listinami a knihami (a přitom stále mezi mladými lidmi)*, Praha 2023.

¹³ HROCH, Miroslav: *Jak jsem to tenkrát viděl. Vzpomínky*, Praha 2024.

¹⁴ IGGERS, Georg G.: *Dějepisectví ve 20. století. Od vědecké objektivnosti k postmoderní výzvě*, Praha 2002.

¹⁵ BENTLEY, Michael: *Modern Historiography. An introduction*, London – New York 1999.

Obrázek 4: Publius Cornelius Tacitus, moderní socha umístěná před budovou parlamentu ve Vídni

Historická díla starověku racionalizovala zakladatelské mýty, postupně se také prosazovala představa o lineárním plynutí času, na kterou záhy navázalo pozvolna se prosazující křesťanství. Křesťanství na dlouhá staletí výrazně ovlivnilo koncepci času a filosofii dějin. Díla sv. **Augustina** (354–430), zejména „O boží obci“, položila základ křesťanského konceptu času jako Božího výtvoru, linearitu mezi stvořením a posledním soudem. Křesťanské pojetí dějin je teleologické (tj. že dějiny směřují k nějakému cíli), eschatologické (že tímto cílem je spása) a providencialistické (tj. že dějiny jsou vedeny Boží prozřetelností), což se odráželo v prvních křesťanských dějepisných dílech, která se zaměřovala na dějiny církve a osudy mučedníků.

Po dlouhý čas, de facto až do vzniku univerzit, bylo udržování klasická vzdělanosti monopolem církve, což znamenalo, že středověká církev měla i monopol na dějiny. Učenci z klášterních a kapitulních škol formulovali základní charakteristiky dějepisectví. Pro středověk bylo typickým užívání ustálených obrátů, rétorických figur i celých popisů určitých situací podle schémat osvojených během školního memorování klasických textů (topika). Přebírání celých odstavců či stran nebylo chápáno jako plagiát, jak to vnímáme dnes. Středověký autor tak naopak demonstroval svou sčtetlost. Je třeba mít na paměti, že ztvárnění minulosti ve středověkých kronikách a legendách (životopisech svatých) nebývalo vedeno snahou zjistit „pravdu“, cílem bylo vytvoření normativní minulosti – takového obrazu dějů, jak měly správně proběhnout.

První křesťanská středověká dějepisná díla se zaměřovala na jednotlivá etnika a jejich krále budující státnost na troskách římské říše:

- **Isidor ze Sevilly** († 636, Gótové, Vandalové, Svěvové)

Historická věda (předmět oboru a nárys jeho dějin, postavení české historické vědy, historická pracoviště)

- **Řehoř z Toursu** († 594, Frankové)
- **Beda Ctihodný** († 735, Anglové)
- **Paulus Diakonus** († 797–799, Langobardi)

Se vznikem nástupnických říší a států po rozpadu raně středověké karlovské monarchie (franské říše) přišla kolem roku 1000 nová vlna kronik obhajujících legitimitu moci jednotlivých vládnoucích dynastií; výběrově viz např.:

- **Richer z Remeše** († 998, Kapetovci)
- **Gallus Anonymus** († po 1116, Piastovci)
- **Kosmas** († 1125, Přemyslovci)
- **Nestor** († 1114, Kyjevská Rus)

Vznik univerzit vedl k laicizaci vzdělání a ke zrodu středověkého intelektuála, postupně se rozšiřoval okruh konzumentů psané literatury. Vrcholný a pozdní středověk se také nesl ve znamení průniku národních jazyků do oblastí vyhrazené v předchozích staletích latině. Výrazného rozmachu doznala i historiografie, objevují se dějiny nejrůznějších sociálních skupin, rodové historie, biografie, kvetlo dvorské kronikářství.

Obrázek 5: Vyobrazení kronikáře Kosmy v lipském rukopise jeho kroniky

1.5.2 DĚJEPISECTVÍ DOBY RENESANCE A REFORMACE:

Za jeden ze zásadních prvků, které výrazněji skicují mentální, ale vlastně i materiální hranici mezi světem středověku a raného novověku (renesance), je právem považován vynález knihtisku, k němuž došlo v polovině 15. století přičiněním mohučského rodáka Johannese Gutenberga. Zásadní inovace spočívala ve vynálezu písmolijectví (u dřívějších pokusů se používalo dřeva nebo nákladného rytí z kovu) a v následném zdokonalení procesu sazby skládané z takto sériově odlévaných tiskařských liter. Výsledek byl na svou dobu imponující. Tištěná produkce vedla k výraznému snížení nákladů na výrobu nejen knih, ale např. i masově emitovaných listin (typu odpustkových listů apod.). Povstal specializovaný trh s produkty rychle se rozvíjejících tiskařských oficín. Poptávka zvyšovala nabídku, vznikaly nakladatelské domy se specifickým druhem marketingu (katalogy knih a jiných tištěných produktů). Knih tisk zasáhl i oblast politiky, neboť masově produkované letáky otevřely zcela jiné možnosti dobové propagandě a prezentaci názorů a postojů (vynález knihtisku zásadním způsobem ovlivnil např. též intenzitu šíření reformačních myšlenek Martina Luthera). Došlo ke zrodu novodobé publicistiky... Nikoli náhodou se tak hovoří o mediální revoluci. To vše přirozeně zasáhlo i oblast dějepisectví – rostl okruh konzumentů a ruku v ruce s tím i žánrová pestrost.

Nejstarší knihy vytištěné pohyblivými literami mezi rokem 1454 (rok vydání Gutenbergovy Bible) a rokem 1500 označujeme termínem **prvotisky** alias **inkunábule** (z latinského *in cunabulis*, v kolébce). Knihy vytištěné mezi léty 1501 a 1800 pak nazýváme **staré tisky**.

Obrázek 6: Gutenbergova Bible (zvaná také B-42), nejstarší pohyblivými literami tištěná kniha západního světa, vznikla mezi roky 1452 a 1454 v mohučské dílně Johannese Gutenberga

Pokud jde o obsah a zvolenou metodu práce, lze v kontextu renesančního dějepisectví rozlišovat tři základní linie:

- narativní: charakteristickou snaha o znovuoživení antických tradic v jejich literární kvalitě (vzorem klasické latiny Titus Livius). Typickým představitelem byl např. **Enea Silvio Piccolomini** († 1464), pozdější papež Pius II.
- politická: typickým zástupcem např. **Niccolo Machiavelli** († 1527); dílo Tita Livie bylo pro něj výchozím bodem k úvahám o příčinách úpadku starověké Římské říše
- kritická: reprezentantem např. **Lorenzo Valla** († 1457), papežský sekretář a kanovník, považovaný za otce moderní textové kritiky, když na základě jazykového rozboru prohlásil za falsum slavnou Konstantinovu donaci, jenž měla mimo jiné zdůvodňovat světské panování papežů

Období renesance s definitivní platností uvedlo národní jazyky do literatury, v tom i do psaní o dějinách. Začínají se psát národní dějiny v národních jazycích. Došlo také k obrácení poměru mezi dějepisectvím a rétorikou – rétorika měla být napříště pouhou formou vyjádření, neměla stát nad obsahem samotným. Pozvolna se prosazovala výuka historie na univerzitách; od roku 1504 se tak dělo v Mohuči, brzy nato i ve Wittenbergu, kde historii přednášel i jeden z čelných reprezentantů luterské reformace Filip Melancton.

V renesančním dějepisectví se zvyrazňovaly regionální, „národní“ a nově i konfesní rozdíly. Významným příkladem zde byla tzv. **Magdeburská centuria**, která představovala církevní dějiny z luterské perspektivy. Jednalo se o kolektivní dílo – činné byly tři autorské skupiny: první prováděla heuristiku po celé Evropě, druhá třídila a analyzovala sesbíraný materiál a třetí pod vedením profesora na univerzitě v Jeně Matthea Flaccia zvaného dle oblasti původu Illyricus († 1575) sepišovala vlastní dějiny. Katolickou odpovědí byly **Annales ecclesiastici** správce vatikánských knihoven, kardinála Caesare Baronie († 1607).

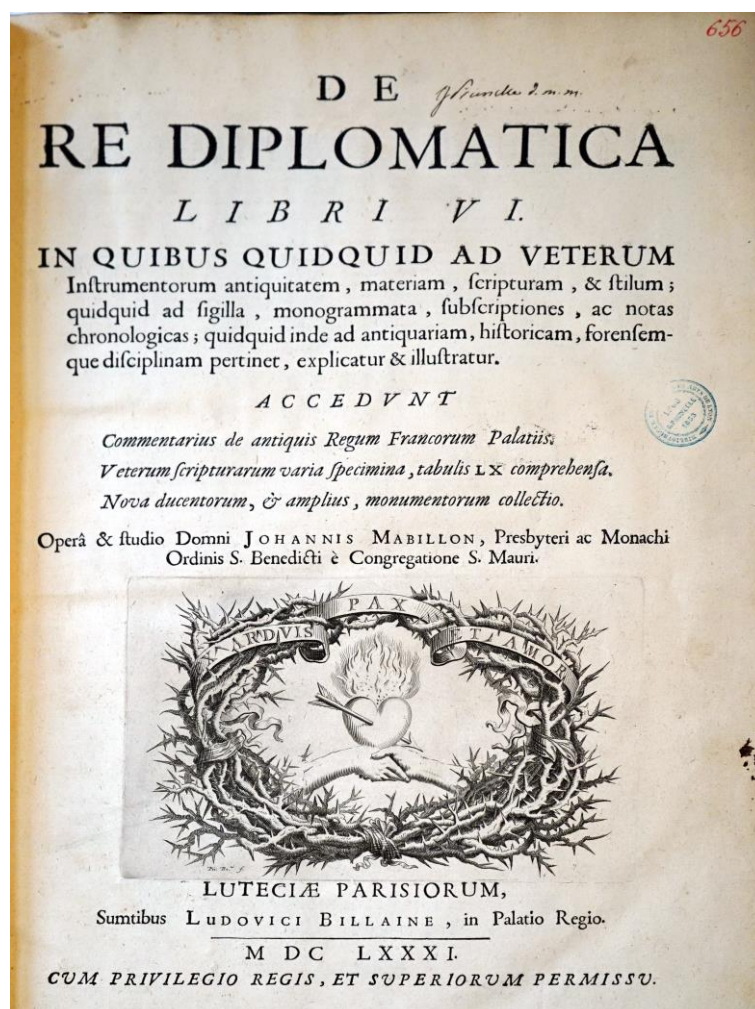
Renesanční dějepisectví kladlo důraz na politické dějiny a na hledání obecných dějinných zákonitostí, přičemž poznání minulosti mělo sloužit jako vodítko pro současnost. Někdy náhodou se tak autoři soustředili na přítomnost, tedy na to, co dnes nazýváme „soudobými dějinami“. Postupující sekularizace dějinných vyprávění se projevila tím, že došlo k oddělení času spásy od času dějin, jehož zosobněním se stal mechanický čas hodin.

1.5.3 DĚJEPISECTVÍ DOBY BAROKA A OSVÍCENSTVÍ:

Baroko lze v kontextu dějepisné práce vnímat coby období přechodu mezi „starým“ a „novým“. Docházelo zvolna k významným změnám, které ovlivnily historické bádání, v mnohém se ovšem navazovalo na předchozí vývoj. Hnacím motorem byl setrvalý rozmach knihtisku, resp. vydavatelského podnikání. Zlepšovaly a zintenzivňovaly se mimo jiné i možnosti komunikace a výměny myšlenek a idejí, v čemž sehrávaly nezanedbatelnou roli tzv. akademické peregrinace – mobilita vzdělaných (a vzdělávajících se) elit vyústila v posílení sítí propojujících osobnosti i instituce, zakládány byly první vědecké společnosti (tzv.

societas eruditorum). Zevšeobecnělo vyučování historie na univerzitách, na sklonku tohoto období začala proniklat výuka historie i do škol nižších stupňů, což definitivně otevřelo cestu k akceptaci historie jako vědního oboru.

Metoda historické práce se formovala během konfesních sporů prostřednictvím zjemňování nástrojů pramenné kritiky. V 17. a 18. století došlo k rozmachu vydávání starších textů, často již samostatně s jejich odbornou kritikou. Můžeme tedy hovořit o prvních skutečných pramenných edicích. Významným příspěvkem k této oblasti bylo dílo **Jeana Mabillona** († 1707), benediktina z remešského opatství sv. Maura, který v roce 1681 vydal pojednání o kritice pramenů „De re diplomatica libri sex“. Šlo vpravdě o zakladatelské dílo, jež stanovilo hlavní zásady pramenné kritiky, zahrnující vnější znaky, formální prvky textu a diplomatické i obsahové hledisko. Dílo je dodnes považováno bod zrodu novodobé paleografie a diplomatiky coby vědeckých disciplín.

Obrázek 7: Titulní list díla De re diplomatica libri sex od Jeana Mabillona

Mnohé práce z tohoto období jsou díky své nesporné materiálové hodnotě užívána dodnes, v českém prostředí např. „Miscellanea historica Regni Bohemiae“ učeného jezuity **Bohuslava Balbína** († 1688).

Na dobu barokní v mnohém organicky navazovali reprezentanti osvícenského způsobu práce a uvažování. Významným posunem byla ovšem sekularizace myšlení o dějinách (provázená v obecné rovině ústupem teologie) – úzké spojení mezi výkladem dějin a osvícenským myšlením (filozofií) vedlo ve svých důsledcích k tomu, že člověku byla definitivně přiznána plná svoboda jednání, stal se vlastním hybatelem dějin. S tím ovšem přicházely otázky po smyslu lidského konání.

Mnozí autoři té doby byli nejen historiky, ale také filozofy či literáty, například **Gottfried Wilhelm Leibnitz** († 1716), **David Hume** († 1776), **François-Marie Arouet** alias **Voltaire** († 1778), **Johann Wolfgang Goethe** († 1832), **Friedrich Schiller** († 1805), **Johann Joachim Winckelmann** († 1768), **Gelasius Dobner** († 1790) či **Josef Dobrovský** († 1829). V centru jejich zájmu byl lidský rozum a jeho úspěšný postup dějinami.

Osvícenská historická produkce byla převahou dvojího druhu: 1. kriticko-pramenovědná a 2. synteticko-filozofující. To znamenalo jak precizování metod kritiky pramenů, tak odvážné konstrukce vývoje lidstva a hledání obecných zákonitostí, které lze nazvat jakousi dějinnou mechanikou.

1.5.4 DĚJEPISECTVÍ V 19. STOLETÍ:

V procesu specializace a oborového uzavírání historie hrály klíčovou roli reformy školního vzdělávání, které lze v případě univerzit charakterizovat termíny sekularizace a etaticizace. Cílem (ideálem) bylo vytvoření vzdělaných a ke státu loajálních odborníků. Historie se postupně stávala samostatným oborem, který záhy podléhal vnitřní specializaci, např. vznikem samostatných stolic pro středověké dějiny, k nimž se postupně přidávaly další.

Teleologické pojetí dějin přetrvávalo, avšak namísto spásy jako konečného cíle byl dosazen (národní) stát. Filozofický základ pro etatické koncepty dějin položil svými pracemi zejména Georg Wilhelm Friedrich Hegel († 1831). Docházelo k zakládání četných spolků, z nichž některé se přetvořily ve významná, dodnes existující centra historické práce. Příkladem může být Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde, kterou v roce 1819 založil říšský svobodný pán **Karl von Stein** († 1831). Po nástupu **Georga Heinricha Pertze** († 1876) v roce 1823 se tento spolek přetvořil v instituci známou pod názvem Monumenta Germaniae Historica (zkráceně MGH), jež je i dnes synonymem promyšleného systému vydávání historických pramenů (ediční práce).

Nejvlivnějším filozofickým a historickým myšlenkovým směrem se stal tzv. historismus. Historismus hledal v minulosti příčiny a vysvětlení přítomnosti, což vedlo k návratům do středověku, který byl vnímán jako počátek národních dějin a čas zrodu „národních“ států. Současně se od předchozího, primárně filozofického pohledu na dějiny odlišoval systematickým a pramenově kritickým přístupem. V tomto kontextu je třeba vnímat rovněž zakladatelské dílo českého dějepisectví, jímž jsou „Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě“ z pera **Františka Palackého** († 1876).

Mezi významné historiky dané epochy patřili **Jules Michelet** († 1874), **Thomas Carlyle** († 1881), **Nikolaj Michajlovič Karamzin** († 1826) a **Alexis de Tocqueville** († 1859). Německý historik **Leopold von Ranke** († 1886) položil základy historické školy, která hrála významnou roli (nejen) v německém dějepisectví druhé poloviny 19. století a do značné míry zosobňovala hodnoty a metodické koncepce nastupujícího pozitivismu.

Pozitivismus v historiografii se vyznačoval snahou shromáždit veškeré dostupné prameny, podrobit je přísné vnitřní a vnější kritice, odhalit falza a nezpochybnitelně pravé dokumenty sestavit do genetické řady podle vzájemných závislostí. Poznání tak postupovalo de facto kumulativně, s rezignací na deduktivní rekonstrukci. Francouzský historik Ernest Renan († 1892) v roce 1890 sebevědomě prohlásil, že za sto let budeme vědět o minulosti všechno. Ovšem dnes již víme, že poznání minulosti nelze oddělit od přítomnosti a že je nekonečně proměnlivé.

Obrázek 8: Franz Leopold von Ranke (1795-1886), jedna ze zakladatelských osobností moderní historické vědy

Budování pozitivistické historie stálo u zrodu klíčových institucí, které se staly nositeli tohoto pojetí vědy: École nationale des chartes v Paříži a Institut für Österreichische Geschichtsforschung ve Vídni. Jedním z vnějších znaků systematizace historie jako vědy byl pak vznik kompendií, která měla za cíl podat souhrnně základy oboru. Mezi taková díla

patří „Grundriss der Historik“ od **Johanna Gustava Droysena** († 1884), „Lehrbuch der historischen Methode und der Geschichtsphilosophie“ od **Ernsta Bernheima** († 1942), díla **Charlese Seignobose** († 1942) a **Victora Langloise** († 1869) či „Dějiny a dějepis“ od zakladatelské postavy českého moderního dějepisectví **Jaroslava Golla** († 1929).

1.5.5 DĚJEPISECTVÍ NA POČÁTKU 20. STOLETÍ:

První světová válka, její průběh a následky zasáhly významným způsobem nejen do politického uspořádání Evropy (a světa). Prožité trauma zanechalo neblahé stopy de facto ve všech sférách života společnosti, resp. společností. Historická věda a donedávna dominující optimistická víra v poznatelnost minulosti nebyly výjimkou. Kataklyzma světového konfliktu podlomilo víru v civilizační pokrok. Jedním z důsledků byl zrod angažovaného intelektuála, což ve svém důsledku vedlo ke kolapsu představy o objektivitě a nezúčastněnosti vědy. Ve Francii a Německu, tradičních baštách pozitivismu, propukly spory o předmět a metodu historického bádání. Obecně rostla nespokojenost se starším faktografickým dějepisectvím.

Významnou roli sehrál v metodologických sporech o podobu dějepisectví německý historik **Karl Lamprecht** († 1915). Rozpory se objevily již v 80. letech 19. století. Na rozdíl od historickovědní metody Leopolda von Ranke, která do té doby dominovala, zdůrazňoval Lamprecht v historické vědě význam kulturních dějin, hmotných faktorů a skupin. Převládající individualismus, tedy myšlenka, že to byli tzv. „velcí muži“, kdo tvořil dějiny, upevnila Lamprechta v přesvědčení, že šlo naopak o jiné faktory, jako je význam věcí bezprostředně kolem nás, prostředí, v němž se pohybujeme, a především pak hospodářský vývoj. Namísto dějin skicovaných coby sled jedinečných událostí hledal Lamprecht obecně platné zákonitosti. Tento přístup vedl ke sporu o individualismus a kolektivismus v dějepisectví, jemuž se dostalo názvu „spor o Lamprechta“ (mezi Lamprechtovy odpůrce, tzv. novorankeovce, se řadil např. i sociolog a ekonom **Max Weber**, † 1920). Ve Francii se spory o metodu v historii odehrávaly na půdorysu vymezování vztahu mezi historií a sociologií. Sociolog **Émile Durkheim** († 1917) kolem sebe soustředil skupinu žáků z řady humanitních oborů. Mezi jeho žáky patřil **Marc Bloch** († 1944), který se po první světové válce na univerzitě ve Štrasburku seznámil s **Lucienem Febvrem** († 1956). Tito dva historikové kritizovali samoučelné bádání nad událostními dějinami a zdůrazňovali nutnost kladení jiných otázek a využití podnětů z jiných oborů.

Významným krokem bylo roku 1929 založení časopisu *Annales d'histoire économique et sociale* (dnes vychází pod titulem *Annales: Histoire, Sciences sociales*), který se zaměřoval na témata z oblasti hospodářských dějin, ale také (pod vlivem Durkheima) na otázky tzv. mentalit, tedy dobových forem vnímání a způsobů myšlení. Tzv. škola *Annales* se řadila mezi nejvlivnější historické myšlenkové směry 20. století. Dědictvím zakladatelů školy *Annales* byly tři obecnější zásady či požadavky:

- nástup historie problémové místo historie událostní

- historik má zasadit zkoumaný problém do co nejhustší sítě vztahů a souvislostí, což vyžaduje mezioborovou spolupráci (tzv. *histoire totale*)
- potřeba zkoumat zvolené problémy v dlouhém časovém úseku

Do jisté míry na okraji probíhajících metodologických třenic se pohyboval **Johann Hui- zinga** († 1945), nizozemský historik a jeden z nejvýznamnějších představitelů tzv. klasické kulturní historie. Autor dodnes vlivných prací „Podzim středověku“ či „Homo ludens“ v mnoha ohledech navazoval na Švýcara **Jacoba Burckhardta** († 1897), průkopníka kulturních dějin a vynikajícího znalce italské renesance. Komparativnímu studiu civilizací se v téže době věnovali **Oswald Spengler** († 1936, *Untergang des Abendlandes*) a v Londýně žijící **Arnold Joseph Toynbee** († 1975, *A study of history*).

Obrázek 9: Marc Bloch (1886-1944) a Lucien Febvre (1878-1956), zakladatelské osobnosti francouzské školy *Annales*

Obecně došlo k nástupu hospodářských a sociálních dějin, které poukazyvaly na skutečnost, že život společnosti je utvářen nejen činy významných osobností (jednotlivců), ale také a především zákonitostmi skrytými pod měnlivým povrchem dějů. Jedním z nových proudů v historiografii bylo i dějepisectví marxistické, jež uvedlo do dějin doposud spíše opomíjené společenské skupiny, jako jsou chudina nebo dělnictvo.

1.5.6 DĚJEPISECTVÍ TOTALITNÍ:

Historik se vždy vyrovnává s otázkami, jež si klade jeho společnost v přítomnosti, přispůsobuje tomu svá témata i formy interpretace. Dvacáté století však v tomto ohledu přineslo zcela novou zkušenost v podobě přímých zásahů státní moci do práce historiků. Tyto

zásahy zahrnovaly oktrojované výklady dějin, určování témat, manipulaci a v neposlední řadě i perzekuci těch, kdo se výše řečenému odmítali podrobit či jiným způsobem „vybočovali“ z nastaveného systému. Zásadní roli sehrávaly dvě klíčové totalitní ideologie – komunistická a nacistická (resp. též fašistická).

Sovětský model vyžadoval, aby historikové výsledky svých bádání podporovali předepsaný obraz dějin poháněných zásadami třídního boje, jejichž pohyb by směřoval od prvobytně pospolné společnosti, přes společenské systémy otrokářské, feudální, kapitalistické a socialistické až k ideální komunistické beztřídní společnosti. Navzdory proklamovanému internacionalismu komunistického světónázoru byly přitom dějiny chápány jako dějiny národní, což vedlo k (rusky) imperiálnímu zobrazování minulosti jak v ideologické rovině (vítězný postup socialismu dějinami), tak v rovině nacionální (začleňování dalších zemí do Sovětského svazu či ke komunistickému bloku).

Institucionální fungování sovětské vědy bylo charakterizováno přísným plánováním a centralizací. Akademie věd se zaměřovala na výzkum, vysoké školy na předávání poznatků vybádaných v Akademii studentům a muzea, archivy a další paměťové instituce na aplikaci těchto poznatků pro veřejnost (propaganda). Země východního bloku poté přebíraly tento model s různou mírou důslednosti.

Pod povrchem marxistických frází často přežíval pozitivistický metodický model, kdy se konstatovala pouze nesporná faktografie. Vnucování ideologických interpretačních východisek vyústilo ve společnosti i mezi historiky v nedůvěru vůči teoriím. V zemích s volnějšími poměry, jako bylo v rámci sovětské Evropy Polsko nebo Maďarsko, přesto působili badatelé, kteří díky možnosti kontaktů se Západem vytvářeli díla schopná reagovat na soudobé intelektuální inspirace. Příkladem mohou být teoretické práce polského historika **Jerzyho Topolského** († 1998) nebo sovětského medievisty **Arona Jakovleviče Gureviče** († 2006), jenž se nezdíral aplikovat kulturně antropologické metodické přístupy.

Nacistický režim zasáhl do vývoje historické vědy stejně fatálně jako režim sovětský. Řada historiků emigrovala, například vynikající medievista židovského původu **Ernst Hartwig Kantorowicz** († 1963), jenž se v zásadní práci „The King's Two Bodies“ věnoval středověké politické teologii, nebo historik umění a spoluzakladatel ikonologie **Erwin Panofsky** († 1968). Mnozí se nevrátili ani po válce (ostatně oba výše zmínění zemřeli v americkém Princetnu). Někteří z historiků ovšem vstoupili do NSDAP a stali se (lečdy významnými) představiteli nacionálně-socialistické vědy. Ideologie nadřazenosti árijské rasy, „půdy a krve“ a pocit křivdy z územního uspořádání po první světové válce byly hlavními tématy nacistického dějepisectví.

Denacifikace po roce 1945 byla mírná a postižení byli de facto jen ti nejzprofanovanější. Oba německé státy, tedy Německá spolková republika a Německá demokratická republika) často přivíraly oči nad minulostí historiků. Například původem rakouský medievista **Theodor Mayer** († 1972), prominentní postava nacistické historiografie, se nedlouho po válce opět postavil na čelné místo německého dějepisectví a založil prestižní fórum Konstanzer

Arbeitskreis für mittelalterliche Geschichte. Až ve druhé polovině 80. let 20. století proběhla v rámci tzv. Historikerstreit, diskuse o osobní zodpovědnosti historiků a jejich působení za nacistického režimu.

Rovněž v kontextu české historiografie se na systematickou hlubší reflexi minulosti oboru před rokem 1989 stále čeká a např. v Rusku jsme dnes svědky vysloveně regresivního vývoje. Zapomínat nelze, že neblahými zásahy do svobody historického bádání prosluly vedle režimů sovětského typu a režimu nacistického i fašistické diktatury ve Španělsku, Portugalsku a Itálii.

1.5.7 DĚJEPISECTVÍ DRUHÉ POLOVINY 20. A POČÁTKU 21. STOLETÍ:

Druhá generace francouzské historické školy Annales, reprezentovaná zejména **Fernandem Braudelem** († 1985) a jeho zásadním dílem „Středomoří a středomořský svět v epoše Filipa II.“, kladla důraz na metodický koncept tzv. „dlouhého trvání“ (longue durée) a globální historie. Braudelova syntetická práce se zaměřuje na velká vývojová schémata minulosti, zejména v ekonomické oblasti, a využívá metody kvantitativního dějepisectví a statistické analýzy. Rozlišuje trojí úroveň historického času: 1. struktury „dlouhého trvání“ jako jsou faktory dané geografickými podmínkami, které se mění jen velice pomalu, a proto nepozorovaně, ale podstatným způsobem utvářejí historickou realitu; 2. středně dlouhý horizont, v němž se formují společenské skupiny a hospodářské vztahy; 3. čas, ve kterém se odehrávají historické události, politika a činy osobností. Zatímco tradiční historiografie vycházela především z těchto událostí, Braudel a jeho následovníci považovali za podstatné dlouhodobější procesy.

Tento přístup měl po polovině 20. století výrazný vliv na německou historiografii, kde se modernizované sociální dějiny, známé jako tzv. bielefeldská škola, snažily o syntetické uchopení společnosti a jejích procesů. Mezi hlavní představitele této školy patřili, resp. patří **Hans-Ulrich Wehler** († 2014), **Jürgen Kocka** a **Reinhart Koselleck** († 2006).

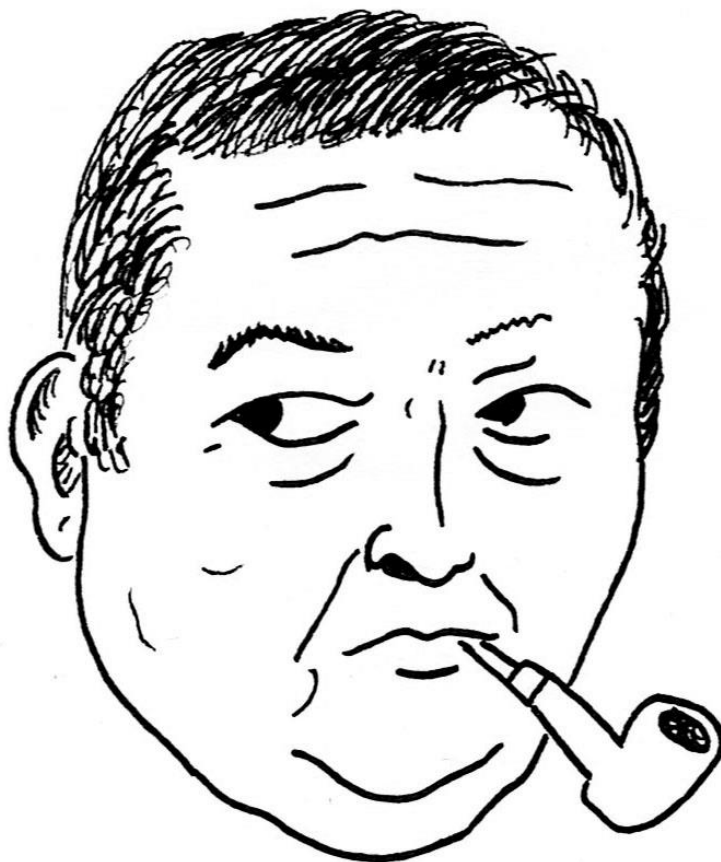
Závěr 60. let 20. století přinesl na západě dočasné oživení marxistického dějepisectví, zejména prostřednictvím tzv. frankfurtské školy (ovšem za výrazného odklonu od tradičních ideologických postulátů). Na historickou vědu začaly mít silící vliv rovněž další progresivní intelektuální proudy, včetně antropologie (Claude Lévi-Strauss, Clifford Geertz), sociologie (Max Weber, Norbert Elias, Pierre Bourdieu), filozofie (Jürgen Habermas, Jacques Derrida) a lingvistiky a literární teorie (Roland Barthes).

Zásadní vliv na historickou vědu mělo ovšem intelektuální dílo francouzského filozofa, sociologa, psychologa a historika **Michela Foucaulta** († 1984), jehož způsob vědecké práce (tzv. archeologie vědění), teorie poznání, diskurs, a studie procesů společenského vylučování a represivních praktik vnesly do bádání o minulosti lidských společenství nové perspektivy. Klíčový pojem diskurs v pojetí Michela Foucaulta představuje způsob chápání

a porozumění skutečnosti v určité epoše a oboru, který se charakteristickým způsobem promítá do jazyka. Jedná se o systém pravidel, který je určen zevnitř strukturací výpovědí a zvenci se vymezuje vůči jiným diskurzům.

Po Braudelovi se škola Annales vrátila k myšlenkám svých zakladatelů s důrazem na studium mentalit (**Georges Duby**, † 1996). Jejich poměrně vágní koncept byl nicméně záhy formálně nahrazován výzkumem představ – imaginací. Tento koncept ve svých pracích rozvíjeli např. **Jacques Le Goff** († 2014) nebo **Jean-Claude Schmitt**.

Období druhé poloviny 20. a počátku 21. století se neslo na vlnách celé řady metodických návratů či inovací. Výraznou stopu zanechala tzv. mikrohistorie, kterou reprezentovala jména **Emmanuela Le Roy Ladurieho** († 2023) nebo italského historika **Carlo Ginzburga**. Historikové se soustředili na mimořádně detailní analýzu vybraných komunit nebo problémů s potenciálem poukázat na obecnější vývojové trendy. Nemalemu vlivu se těšily tzv. dějiny každodennosti s perspektivou zacílenou na zkušenost a sociální praxi jednotlivce. Dějiny každodennosti způsobem tázání úzce souvisejí s mikrohistorií, kulturními dějinami a historickou antropologií. Na starší dějiny žen navázal koncept gender history, jenž cílí na analýzu nikoli biologické, ale kulturní podmíněnosti pohlaví a proměnlivých představ o „tradičních“ rolích pohlaví v minulosti.

Obrázek 10: Jacques Le Goff (1924-2014). Jeden z nejvýznamnějších historiků školy Annales; v letech 1947/48 absolvoval akademický rok rovněž na Karlově univerzitě v Praze

V rámci postmoderních myšlenkových konceptů došlo i na zpochybnění historiografie jakožto objektivní vědecké disciplíny. Americký historik a literární teoretik **Hayden White** († 2018) tak dospěl v rámci svého konceptu lingvistického obratu k přesvědčení, že historik svým užitím metafor, ironie, synekdoch a dalších literárních prostředků předkládá historii jako romanci, komedii, satiru či tragédii a výsledky jeho práce se tudíž podstatným způsobem neliší od jiných literárních žánrů.

KONTROLNÍ OTÁZKA

1. Co je historie a jaký je rozdíl mezi historií a minulostí?
2. Jaké významové odstíny nesou pojmy jako „historická věda“, „dějiny“, „dějepis“ a „historiografie“?
3. Kteří dva autoři bývají označováni za otce dějepisectví ve starověkém Řecku a jaké byly jejich hlavní přístupy?
4. Jakým způsobem vynález knihtisku ovlivnil renesanční dějepisectví?
5. Čím se zabývá obor zvaný faleristika?
6. Proč je pro historiky důležité chápat postavení české historické vědy v mezinárodním kontextu?

SHRNUTÍ KAPITOLY

První z kapitol studijní opory k předmětu Úvod do studia dějin je svým rozsahem de facto dvojpřednáškou, čemuž odpovídá rovněž předpokládaný časový rozsah studia. Čtenář je seznámen s profilem historie jako vědního oboru a současně způsobu lidského myšlení. Důraz je přitom položen na relativní subjektivitu (podmíněnost a neukončenost) historického poznání minulosti a na interpretační limity historické analýzy. Objasnění došly různé významové odstíny zdánlivě synonymických pojmů „historie“, „historická věda“, „dějiny“ a „dějepis“. Ve výkladu nechybí základní údaje o postavení české historické vědy a jejím mezinárodním zasíťování, stejně jako stručný přehled (českých) historických pracovišť. Podstatnou část kapitoly tvoří nástin dějin dějepisectví (historiografie), jehož cílem je usnadnit studentům prvotní orientaci ve vývoji oboru od starověku po současnost, to vše s důrazem na proměny metod historické práce a jejich společenský kontext.

ODPOVĚDI

1. Historie je souhrn lidských činů a aktivit v minulosti, stejně jako znalost a záznam těchto událostí. Historie je vědecká disciplína, která zkoumá vývoj lidstva a lidské společnosti. Minulost představuje nezměnitelné události, které se již staly, zatímco historie je obraz minulosti, který si člověk nebo společnost utváří a který se může měnit v závislosti na aktuálních okolnostech.
2. „Historická věda“ označuje vědecký obor a předmět vysokoškolského studia. „Dějiny“ jsou chápány jako označení výseku minulosti analyzovaného historikem. „Dějepis“ je vyučovací předmět na základních a středních školách. „Historiografie“ se používá jako synonymum pro „historii“ jakožto „historickou vědu“ nebo specifický podobor historie zabývající se dějinami dějepisectví.
3. Za otce dějepisectví ve starověkém Řecku jsou považováni Hérodotos a Thúkýdídés. Hérodotos je známý kulturněhistorickým a syntetizujícím přístupem, Thúkýdídés se více zaměřoval na politickou analýzu konkrétních událostí.
4. Vynález knihtisku v polovině 15. století způsobil revoluci v šíření informací a ovlivnil dějepisectví tím, že umožnil masovou produkci knih a dalších tištěných materiálů. To vedlo k rozšíření národních jazyků v literatuře, včetně psaní o dějinách.
5. Faleristika je naukou o řádech a vyznamenáních.
6. Pro historiky je zásadní chápat postavení české historické vědy v mezinárodním kontextu zebřech hlavních důvodů: sledování metodologických vzorů, recepci staršího i současného bádání a managementu vědecké práce.

SAMOSTATNÝ ÚKOL

Přečtěte si esejistickou knihu významného českého medievisty Dušana Třeštína „Myslití dějiny“¹⁶ a pokuste se zhodnotit, jakým způsobem (a proč) nazírá roli pozitivismu coby filozofie dějin i historické pracovní metody.

¹⁶ Třeštík, Dušan: Myslití dějiny, Praha 1999.

DALŠÍ ZDROJE

- Applebyová, Joyce – Hunt, Lynn – Jacobová, Margaret: *Jak říkat pravdu o dějinách. Historie, věda, historie jako věda a Spojené státy americké*, Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury 2002.
- Beneš, Zdeněk: *Co je školní dějepis a co s ním? Dějiny ve škole a škola jako historická dílna*, In: *Dějiny ve škole – Škola v dějinách*, ed. Magdaléna Šustová, Praha: Pedagogické muzeum J.A. Komenského 2010 s. 13–24.
- Beneš, Zdeněk: *Historický text a historická kultura*, Praha: Karolinum 1995.
- Bentley, Michael: *Modern Historiography. An introduction*, London – New York: Routledge 1999.
- Bernheim, Ernst: *Lehrbuch der historischen Methode und der Geschichtsphilosophie. Mit Nachweis der wichtigsten Quellen und Hilfsmittel zum Studium der Geschichte*, Leipzig: Duncker & Humblot 1903.
- Bloch, Marc: *Obrana historie aneb Historik a jeho řemeslo*, Praha: Argo 2011.
- Borovský, Tomáš – Dvořák, Tomáš a kol.: *Úvod do studia dějepisu. Díl 1 a 2*, Brno: Masarykova univerzita 2014.
- Braudel, Fernand: *Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II, 1–2*, Paris: Armand Colin 1949.
- Burke, Peter: *Francouzská revoluce v dějepisectví. Škola Annales (1929–1989)*, Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2004.
- Bůžek, Václav a kol.: *Úvod do studia historie*, České Budějovice: Pedagogická fakulta Jihočeské univerzity 1994.
- Croce, Benedetto: *Historie jako myšlení a jako čin*, Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury 2006.
- Činátl, Kamil: *Dějiny a vyprávění. Palackého Dějiny jako zdroj historické obraznosti národa*, Praha: Argo 2011.
- Čornej, Petr: *Historici, historiografie a dějepis. Studie, črty, eseje*, Praha: Karolinum 2016.
- Doležal, Lubomír: *Fikce a historie v období postmoderny*, Praha: Academia 2008.
- Droysen, Johann Gustav: *Grundriss der Historik*, Leipzig: Veit 1882.
- Furrer, Norbert: *Geschichtsmethode. Eine Einführung für Humanhistoriker*, Zürich: Chronos 2014.
- Furrer, Norbert: *Was ist Geschichte? Einführung in die historische Methode*, Zürich: Chronos 2007.
- Goll, Jaroslav: *Dějiny a dějepis*, Praha: T. G. Masaryk 1888.
- Hanzal, Josef: *Cesty české historiografie 1945–1989*, Praha: Karolinum 1999.
- *Historik v proměnách doby a prostředí 19. století*, edd. Jiří Hanuš – Radomír Vlček, Brno: Matice moravská 2007.
- *Historik v proměnách doby a prostředí 20. století*, edd. Jiří Hanuš – Radomír Vlček, Brno: Matice moravská 2009.

- Hlaváček, Ivan – Kašpar, Jaroslav – Nový, Rostislav: *Vademecum pomocných věd historických*, Jinočany: H & H 1994.
- Hlaváček, Ivan: *Život mezi listinami a knihami (a přitom stále mezi mladými lidmi)*, Praha: Česká archivní společnost 2023.
- Holzbachová, Ivana a kol.: *Filozofie dějin. Problémy a perspektivy*, Brno: Masarykova univerzita 2004.
- Horský, Jan: *Dějepisectví mezi vědou a vyprávěním. Úvahy o povaze, postupech a mezích historické vědy*, Praha: Argo 2009.
- Hroch, Miroslav: *Jak jsem to tenkrát viděl. Vzpomínky*, Praha: Karolinum 2024.
- Huizinga, Johan: *Homo ludens. O původu kultury ve hře*, Praha: Dauphin 2000.
- Huizinga, Johan: *Podzim středověku*, Jinočany: H & H 1999.
- Iggers, Georg G.: *Dějepisectví ve 20. století. Od vědecké objektivitě k postmoderní výzvě*, Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2002.
- *Jak se píšou dějiny. Teorie a praxe*, edd. Stefan Berger – Heiko Feldner – Kevin Passmore, Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury 2016.
- Kantorowicz, Ernst H.: *Dvě těla krále. Studie středověké politické teologie*, Praha: Argo 2014.
- Kroutvor, Josef: *Potíže s dějinami. Eseje*, Praha: Prostor 1990.
- Kutnar, František – Marek, Jaroslav: *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví. Od počátků národní kultury až do sklonku třicátých let 20. století*, Praha: Nakladatelství Lidové noviny 1997.
- Le Goff, Jacques: *Paměť a dějiny*, Praha: Argo 2007.
- Lenderová, Milena: *Kulturní dějiny? Kulturní dějiny!*, *Theatrum historiae* 2, 2007, s. 7–26.
- Marek, Jaroslav: *O historismu a dějepisectví*, Praha: Academia 1992.
- Mezník, Jaroslav: *Můj život za vlády komunistů (1948–1989)*, Brno: Matice moravská 2005.
- Nodl, Martin: *Dějepisectví mezi vědou a politikou. Úvahy o historiografii 19. a 20. století*, Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury 2007.
- Nodl, Martin: *Na vlnách dějin. Minulost – přítomnost – budoucnost českého dějepisectví*, Praha: Argo 2020.
- Palacký, František: *Dějiny národu českého w Čechách a w Morawě I–V*, Praha: různí vydavatelé 1848–1867.
- Sommer, Vítězslav: *Angažované dějepisectví. Stranická historiografie mezi stalinismem a reformním komunismem (1950–1970)*, Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2011.
- Sousedík, Stanislav: *Dějiny, dějepis, filosofie dějin*, Praha: Oikoyomenh 2019.
- Spengler, Oswald: *Zánik Západu. Obrysy morfologie světových dějin*, Praha: Academia 2017.
- Stellner, František a kol.: *Úvod do studia historie*, Praha: Karolinum 2023.

- Storchová, Lucie – Horský, Jan: *Paralely, průsečíky, mimoběžky. Teorie, koncepty a pojmy v české a světové historiografii 20. století*, Ústí nad Labem: Albis international 2009.
 - Štaif, Jiří: *Historici, dějiny a společnost. Historiografie v českých zemích od Palackého a jeho předchůdců po Gollovu školu, 1790–1900, Díl 1 a 2*, Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy 1997.
 - Štefek, Karel: *Úvod do studia historie*, Hradec Králové: Gaudeamus 2000.
 - Šusta, Josef: *Dějepisectví. Jeho vývoj v oblasti vzdělanosti západní ve středověku a době nové*, Praha: Historický klub 1933.
 - Toynbee, Arnold Joseph: *A study of history I–XII*, Oxford 1934–1961.
 - Toynbee, Arnold Joseph: *Studium dějin. Úvod*, Praha: Práh 1995.
 - Třeštík, Dušan: *Češi a dějiny v postmoderním očištění*, Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2005.
 - Třeštík, Dušan: *Mysli dějiny*, Praha: Paseka 1999.
 - Veyne, Paul: *Jak se píšou dějiny*, Červený Kostelec: Pavel Mervart 2010.
 - White, Hayden: *Metahistorie. Historická imaginace v Evropě devatenáctého století*, Brno: Host 2011.
 - Zouhar, Jakub: *De re diplomatica libri sex by Jean Mabillon in Outline*, Listy filologické 133, 2010, č. 3–4, s. 357–388.
-